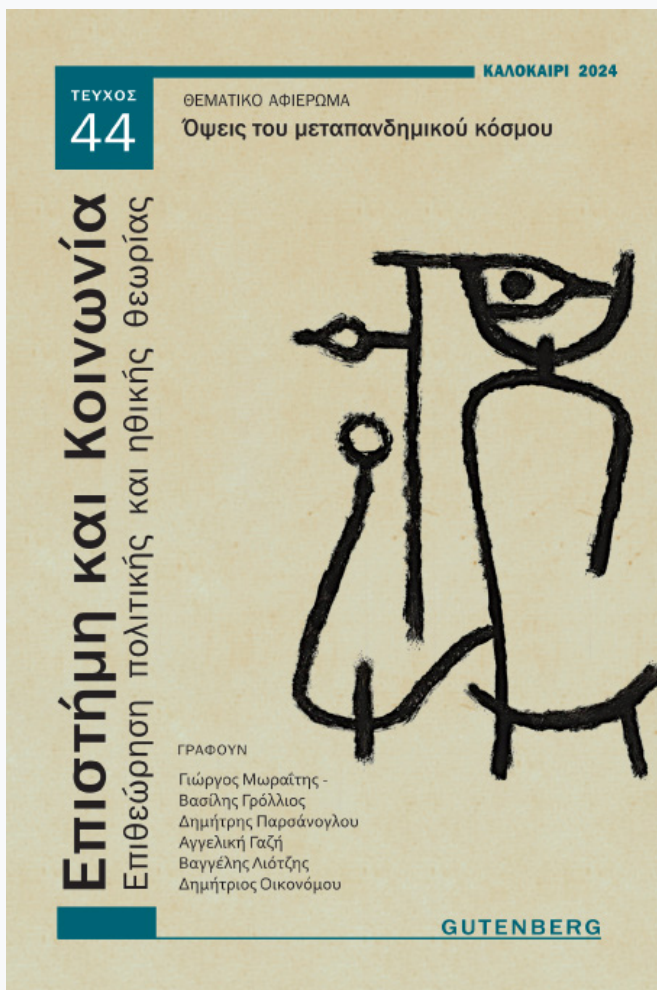

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 44 (2024)

Όψεις του μεταπανδημικού κόσμου

ΜΕΤΑΠΑΝΔΗΜΙΚΟΣ ΘΕΤΙΚΙΣΜΟΣ, ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΜΕΓΑΛΟΥ ΟΓΚΟΥ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΤΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ: Ο ΕΑΥΤΟΣ ΔΙΧΩΣ ΝΟΗΜΑ

Αγγελική Γαζή

Copyright © 2024, Αγγελική Γαζή

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γαζή Α. (2024). ΜΕΤΑΠΑΝΔΗΜΙΚΟΣ ΘΕΤΙΚΙΣΜΟΣ, ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΜΕΓΑΛΟΥ ΟΓΚΟΥ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΤΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ: Ο ΕΑΥΤΟΣ ΔΙΧΩΣ ΝΟΗΜΑ. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 44, 63–85. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sas/article/view/36056>

Αγγελική Γαζή*

ΜΕΤΑΠΑΝΔΗΜΙΚΟΣ ΘΕΤΙΚΙΣΜΟΣ,
ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΜΕΓΑΛΟΥ ΟΓΚΟΥ
ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΤΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ
Ο ΕΑΥΤΟΣ ΔΙΧΩΣ ΝΟΗΜΑ

Η εξέλιξη των δυτικών κοινωνιών προς τον αυξανόμενο ατομισμό φαίνεται να συνοδεύεται από μια υποβάθμιση ή μια απώλεια σπουδαιότητας των περισσοτέρων από τα παραδοσιακά πρότυπα, όπως οι διαβατήριες τελετουργίες και ορισμένα θεσμικά ή ιδεολογικά σημεία αναφοράς. Η υγειονομική κρίση εξαιτίας της πανδημίας COVID-19 μοιάζει να κατευθύνει το άτομο σε μια εποχή επιτακτικής προσομοίωσης μεταφέροντας στον κυβερνοχώρο μεγάλο μέρος των ψυχοκοινωνικών και επικοινωνιακών διεργασιών του φυσικού χώρου. Τα ζητήματα που απασχολούν το παρόν άρθρο επικεντρώνονται στην αναζήτηση νοήματος στη νέα μεταπανδημική ψηφιακή πραγματικότητα, καθώς και στην επιστροφή του θετικισμού κατά τον 21ο αιώνα στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες ως απόρροια των παραπάνω. Τα ερωτήματα που προσπαθούμε να προσεγγίσουμε, μέσω του θεωρητικού συλλογισμού του παρόντος άρθρου, επικεντρώνονται στον συσχετισμό της ανθρώπινης φύσης με την κουλτούρα και τη συλλογικότητα, στην εποχή της 4ης βιομηχανικής επανάστασης. Ποιο άραγε είναι το κοινωνιο-πολιτισμικό πεπρωμένο του ατόμου στο κατώφλι της τεχνητής νοημοσύνης; Γιατί το επιστημονικό επιχείρημα απορρίπτει το ανθρωποκεντρικό

---

* Επίκουρη Καθηγήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο <a.gazi@panteion.gr>

κεκτημένο και επικεντρώνεται στη μίμηση, μέσω της προσομοίωσης, του διανοητισμού και εν τέλει στη μίμηση, μέσω της προσομοίωσης, του ανθρώπινου;

Λέξεις - κλειδιά: νόημα, κουλτούρα, τελετουργία, εαυτός, θετικισμός, τεχνητή νοημοσύνη

Κουλτούρα, θετικισμός και παρακμή της τελετουργίας

Η ΕΝΝΟΙΑ της κουλτούρας έχει υπάρξει αρκετά παρεξηγημένη. Η εποχής της νεωτερικότητας συνετέλεσε στη συσχέτιση και σύνδεση της έννοιας με προ-νεωτερικά και προ-ορθολογικά χαρακτηριστικά. Η έννοια έλαβε προ-θετικιστικά χαρακτηριστικά και, ως εκ τούτου, παρέμεινε αρκετά απροσδιόριστη. Στην προσπάθεια ερμηνείας της αμφιθυμίας και αμηχανίας του συνόλου των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών αναφορικά με τον τρόπο θεώρησης των πολιτισμικών χαρακτηριστικών και της κουλτούρας, η απάντηση μάλλον έρχεται από την παράδοση του αντικειμενισμού.

Ο αντικειμενισμός, στη βάση του οποίου αναπτύχθηκε και κυριάρχησε ο συμπεριφορισμός, αντιπαραβλήθηκε επιστημολογικά στον κονστρουκτιβισμό. Η παράδοση που υποστήριξε ότι τα κοινωνικά φαινόμενα και οι σημασίες τους έχουν ύπαρξη ανεξάρτητη των δρώντων υποκειμένων (αντικειμενισμός) βρήκε στον αντίποδά της την ιδέα ότι τα κοινωνικά φαινόμενα δεν δημιουργούνται απλά μέσω της κοινωνικής αλληλόδρασης, αλλά βρίσκονται σε κατάσταση διαρκούς ελέγχου (κονστρουκτιβισμός). Η πραγματικότητα, βάσει της θεώρησης του κονστρουξιονισμού, απορρέει από μια συμφωνία μεταξύ των μελών μιας δεδομένης κοινότητας (Gergen 1982), σχετίζεται, ωστόσο, παράλληλα με τη φύση της γνώσης του κοινωνικού αλλά και του φυσικού κόσμου. Ως εκ τούτου, η έννοια της κουλτούρας στη θεώρηση του κονστρουκτιβισμού δεν αποτελεί μια αντικειμενική πραγματικότητα που ασκεί την επίδρασή της στα άτομα, αλλά έναν τόπο ή τόπους κατασκευής νοήματος και ταυτότητας. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 η επανάσταση ενάντια στον αντικειμενισμό,

ο οποίος κυριάρχησε μέσω της θεωρίας του συμπεριφορισμού, είχε ως στόχο την επαναφορά του 'νου' στις ανθρωπιστικές επιστήμες (βλ. γνωστικές επιστήμες Bruner, Piaget¹ ή η, όχι επαρκώς επιτυχής, αρχική προσπάθεια της Σχολής του Palo Alto). Όπως επισήμαναν ο Bruner και η ομάδα του (Bruner 1997: 46), η κουλτούρα έπρεπε να γίνει αντιληπτή ως γέφυρα στο χάσμα της ανθρώπινης εξέλιξης. Να γίνει ο κυριότερος παράγοντας για τη διαμόρφωση της σκέψης όσων μοιράζονταν το ίδιο συμβολικό σύστημα έκφρασης, τον τρόπο ζωής και συλλογικής εργασίας. 'Η κουλτούρα', όπως αναφέρει ο Bruner 'έγινε το μέσο για να προσαρμοστούμε και να πετύχουμε' (1997: 46).

Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1930, ο Boas (1930: 30) ορίζει την κουλτούρα ως 'τις κοινωνικές συνήθειες μιας κοινότητας', ενώ πολύ αργότερα οι κοινωνικοί ψυχολόγοι, όπως π.χ. οι Smith και Bond (1998: 69) ως 'συστήματα κοινών νοημάτων'. Θα μπορούσαμε, σε γενικές γραμμές, να πούμε ότι η κουλτούρα αποτελεί ένα σύνολο γνωστικών λειτουργιών και πρακτικών στον τρόπο που προσδιορίζεται μια κοινωνική ομάδα και διαχωρίζεται από τις άλλες. Αποτελεί μια έννοια που λαμβάνει ιδιαίτερη σημασία, κυρίως στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, καθώς η μελέτη της κοινωνικής επιρροής, η έμφαση στις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ατόμων και οι σχέσεις με τους άλλους είναι χαρακτηριστικά άμεσα συνδεδεμένα, αλλά και εξαρτώμενα από τους πολιτισμικούς κώδικες που ισχύουν σε ένα δεδομένο πλαίσιο.

Παράλληλα με την έννοια της κουλτούρας, η έννοια της συλλογικότητας είναι άμεσα συνδεδεμένη με τις λειτουργίες μέσω των οποίων μια κοινωνική ομάδα προσδιορίζεται. Η έννοια της συλλογικότητας κυρίως αναφέρεται στη θεώρηση του κόσμου,

---

1. Η έννοια της αλληλεπίδρασης στη θεωρία του Piaget θα λέγαμε ότι αναφέρεται στην εκδοχή της θεωρίας του κονστρουκτιβισμού ως οντολογικής θέσης που αφορά τα κοινωνικά αντικείμενα και τις σχηματικές κατηγορίες (π.χ. οι δομές οργάνωσης της ανθρώπινης γνώσης είναι ανεξάρτητες από το πλαίσιο της εφαρμογής τους), ενώ η έννοια της αλληλεπίδρασης στη θεωρία του Bruner είναι άμεσα εξαρτώμενη από τους πολιτισμικούς κώδικες του εκάστοτε πλαισίου.

όπου οι άνθρωποι προτάσσουν την ομαδική αφοσίωση και τον ομαδικό δεσμό, καθώς και στην ανάγκη να ανήκουν και να εντάσσονται σε ομάδες, παρά να ξεχωρίζουν ως άτομα. Το άτομο αναγνωρίζει τον εαυτό του μέσω της συλλογικότητας, μέσω δηλαδή της τοποθέτησής του σε ομάδες αναφοράς με τις οποίες συγκρίνεται και ταυτίζεται (Hogg & Vaughan 2010).

Κατά την εξέλιξη του πολιτισμού, η συλλογικότητα φαίνεται να υπόκειται σε μια σημαντική τομή λόγω της εμφάνισης της τυπογραφίας. Στον πυρήνα αυτής της τομής βρίσκεται αυτό που ονομάζεται ομογενοποίηση της κουλτούρας. Το έργο του M. McLuhan (1964) και των συνεχιστών του, όπως ο W. Ong (1997), αναφέρεται στην αλλαγή της κοινωνικής οργάνωσης στη μετάβαση από την περίοδο της προφορικότητας στην περίοδο της εγγραμματοσύνης. Πρόκειται για μια μετάβαση από τη συλλογικότητα, την αίσθηση της κοινότητας, την τελετουργία και το ιερό και την αίσθηση της ενότητας, που είναι άμεσα συνδεδεμένα με την κουλτούρα, στην ατομικότητα και την απίσχναση του βιωμένου νοήματος.

Η εξέλιξη των δυτικών κοινωνιών προς τον αυξανόμενο ατομισμό φαίνεται να συνοδεύεται από μια υποβάθμιση ή μια απώλεια σπουδαιότητας των περισσότερων από τα παραδοσιακά πρότυπα, όπως οι διαβατήριες τελετουργίες και ορισμένα θεσμικά ή ιδεολογικά σημεία αναφοράς. Οικογένεια, σχολείο, εργασία, έθνος, θρησκεία υπέστησαν, κατά τον κοινωνικό ψυχολόγο Jean Maisonneuve (2001), σοβαρές μεταβολές με επιπτώσεις στο επίπεδο των προσωπικών συμπεριφορών και αναπαραστάσεων. Όπως υποστηρίζει ο Maisonneuve (2001: 250) σε μια προσπάθεια ορισμού της τελετουργίας (ή ιεροτελεστίας) πρέπει να υπογραμμίσουμε το διεπιστημονικό της ενδιαφέρον. Η τελετουργία, σύμφωνα με αυτόν, αφορά τη ρύθμιση και το κοινωνικό βίωμα, τους τρόπους αλληλεπίδρασης, τη μη λεκτική έκφραση και την επεξεργασία της ταυτότητας. Η παρακμή των διαβατήριων τελετουργιών φαίνεται, σύμφωνα και με τον Maisonneuve, να συνεισφέρει στις δυσκολίες ταύτισης, αλλοιώνοντας τις πηγές αναφοράς διασφάλισης και ρύθμισης που είναι αναγκαίες για την ισορροπία των ομάδων και των υποκειμένων. Η μη υπαγωγή σε

ερμηνευτικά πολιτισμικά πλαίσια φαίνεται ως εάν να μεταβάλλει και να μειώνει το βιωμένο νόημα. Πρόκειται για κάτι που ήταν αυτονόητο και πρόσφερε στην πίστη και το έθιμο² μια ενδογενή ιερότητα, τώρα όμως καθίσταται αντικείμενο έρευνας και αμφισβήτησης.

Σήμερα, στη μεταπανδημική εποχή της υγειονομικής κρίσης του 2020, φαίνεται ως εάν να βιώνουμε μια ριζική και καθολική κριτική των τελετουργιών με σκοπό την εξάλειψή τους εις το όνομα του ορθολογισμού, του θετικισμού, της εικόνας, της οθόνης, των δεδομένων, της τεχνητής νοημοσύνης. Καθώς η συνδεσιμότητα εντάθηκε,³ ο κόσμος αντιμετωπίζεται ως μια αδιάφορη ροή πληροφοριών τις οποίες επεξεργάζονται τα άτομα, το καθένα με τον δικό του τρόπο. Οι αλγοριθμικές μας ταυτότητες, οι ταυτότητες που ορίζονται από τα δεδομένα μας (Lippold 2017) φαίνεται να αντικαθιστούν σταδιακά την έννοια της ταυτότητας, όπως την ορίζει η θεωρία της κοινωνικής ψυχολογίας: απάντηση στο ερώτημα τι και ποιος είμαι και συνεπώς στην άμεση συσχέτιση του ατόμου με την υπαγωγή του σε κοινωνικές ομάδες (βλ. Tajfel 1981). Όπως σχετικά αναφέρει η Microsoft, ‘μέσα μας

---

2. Ενδιαφέρουσα παρατήρηση στον παραπάνω συλλογισμό αποτελούν τα ασύνειδα παραδοσιακά πρότυπα διαβίωσης και επιβίωσης (π.χ. διαδικτυακές συνταγές για ζύμωμα ψωμιού στο σπίτι, ανάρτηση φωτογραφιών στο διαδίκτυο από ένα νοσταλγικό παρελθόν μεγαλύτερης συλλογικότητας) κατά την περίοδο του εγκλεισμού λόγω της υγειονομικής κρίσης και της πανδημίας COVID-19. Τα παραπάνω μπορούν να θεωρηθούν ως προσπάθεια ενδυνάμωσης των συμβολικών και προσωπικών στοιχείων του ανθρώπου εις βάρος των στοιχείων που είναι καταναγκαστικά και αποσταθεροποιητικά. Σύμφωνα δε με έρευνα του More in Common (2020), το 46% (σχεδόν μισοί εκ των συμμετεχόντων στην έρευνα) θεωρούσαν ότι η Αμερική αισθάνεται περισσότερο ενωμένη από ό,τι πριν από την πανδημία και 82% θεωρούσαν ότι είναι περισσότερα όσα τους ενώνουν από εκείνα που τους διαφοροποιούν.

3. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, από την αρχή της πανδημίας η ζήτηση για ευρωζωνικές υπηρεσίες επικοινωνίας έχει εκτιναχθεί στα ύψη, με ορισμένους φορείς εκμετάλλευσης να παρουσιάζουν αύξηση έως και 60% στην κίνηση του διαδικτύου σε σύγκριση με την περίοδο πριν από την πανδημία. Πηγές του κλάδου εκτιμούν ότι η κίνηση δεδομένων θα τετραπλασιαστεί συνολικά μέχρι το 2026 (<https://www.oecd.org/coronavirus/en/recovery-dashboards/>).

υπάρχει ο κώδικάς μας. Ένας κώδικας που δεν αναπαριστά αυτό που είμαστε αλλά αυτό που δυνάμει θα μπορούσαμε να γίνουμε. Είναι το δυναμικό μας [...] Και παρά του γεγονότος ότι ο κώδικας αυτός είναι μέσα μας, πρέπει να ξεκλειδωθεί' (Microsoft 2000). Πρόκειται, όπως αναφέρει ο Lippold (2017), για δημιουργία αλγοριθμικών ταυτοτήτων που αποτελούνται από δεδομένα και που αποκτούν αξία όταν αυτά τα δεδομένα γίνονται χρήσιμα.

Το ερώτημα συνεπώς στο οποίο καλείται να απαντήσει το παρόν κείμενο συμπυκνώνεται στο εξής:

Ποιο άραγε είναι το κοινωνιο-πολιτισμικό πεπρωμένο του ατόμου στο κατώφλι της τεχνητής νοημοσύνης;

Και πιο συγκεκριμένα: Υπάρχει ανθρώπινη φύση αποκομμένη από την κουλτούρα; Γιατί το επιστημονικό επιχείρημα απορρίπτει το ανθρωποκεντρικό κεκτημένο και επικεντρώνεται στη μίμηση, μέσω της προσομοίωσης, του διανοητισμού και εν τέλει στη μίμηση, μέσω της προσομοίωσης, του ανθρώπινου;⁴

Πριν απαντηθούν τα συγκεκριμένα ερωτήματα, θα αναφερθούμε στον ρόλο των μέσων επικοινωνίας, του κυβερνοχώρου και της τεχνολογίας κατά την περίοδο της έκρηξης της υγειονομικής κρίσης και θα εστιάσουμε σε ορισμένες από τις αλλαγές που έχουν συντελεστεί έως σήμερα στη μεταπανδημική κατάσταση.

Μέσα επικοινωνίας, κυβερνοχώρος και πανδημία κατά την κατασκευή νοήματος

Επισημάνθηκε, έως εδώ, ότι η μη υπαγωγή σε ερμηνευτικά πολιτισμικά πλαίσια ενισχύει την ατομικότητα και μεταβάλλει το βιωμένο νόημα. Ο 20ός αιώνας και η εποχή της μετανεωτερικότητας χαρακτηρίστηκαν, όπως ευσύνοπτα υπογραμμίζει ο Maissonneuve (2001: 94), αφενός από τη διαφοροποίηση ως προς μια

---

4. Ενδεικτική για τον παραπάνω ισχυρισμό η θεωρία των κυβερνοοργανισμών που αναπτύχθηκε από τους Clynes και Kline (1960), προκειμένου να δηλώσει αυτό που γινόμαστε (Haraway 1991). Ενδεικτική και η θεωρία της Turkle (2009).

προτεραιότητα του ατόμου σχετικά με το τι είναι συλλογικό και, αφετέρου, ως προς μια ομοιότητα και ταυτοποίηση των στυλ ζωής, συνοδευόμενες από τον κορεσμό των μέσων επικοινωνίας.

Τα μέσα επικοινωνίας, από το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, λαμβάνουν κεντρικό ρόλο αναφορικά με τη λήψη νοήματος (ΜακΚουέλ 1997: 571). Ορισμένες εκ των πτυχών της έρευνας για τα μέσα επικοινωνίας σε ό,τι αφορά το νόημα επικεντρώνονται σε ζητήματα ταυτότητας. Το ζήτημα της κοινωνικής και πολιτισμικής ταυτότητας (τι και ποιοι είμαστε) βρίσκεται στον πυρήνα πολλών ερωτημάτων που αφορούν τη διαμόρφωση και κατασκευή του νοήματος. Ζητήματα της έρευνας, όπως το θέμα του χώρου και της τοποθεσίας, σχετίζονται με την ατομική, κοινωνική και πολιτισμική ταυτότητα, ενώ τα μέσα επικοινωνίας θεωρείται ότι παρέχουν συλλογική μνήμη και η έννοια του χρόνου επηρεάζει τον τρόπο κατασκευής του νοήματος. Επίσης, πολλά ζητήματα παρέχουν απαντήσεις αναφορικά με το 'πώς είναι το εδώ σε σχέση με το εκεί' και, όπως αναφέρει ο ΜακΚουέλ (1997: 571), η διεθνοποίηση των μηνυμάτων ίσως υπονομεύει τη γεωγραφική διάσταση των νοημάτων. Κεντρικά, συνεπώς, ζητήματα της έρευνας αναφορικά με το νόημα που παράγεται από τα μέσα επικοινωνίας είναι αυτά που αφορούν τις έννοιες της ταυτότητας και της συλλογικότητας.

Η πανδημία COVID-19 και ο εγκλεισμός ως αποτέλεσμα αυτής φαίνεται να παρεμβαίνουν στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον εαυτό στο πλαίσιο της οπτικοακουστικής εμπειρίας και να επιταχύνουν —τις περισσότερες δε φορές και να επιβάλλουν— τον τρόπο συσχέτισης του ατόμου με τα ψηφιακά περιβάλλοντα επικοινωνίας. Η πανδημία μοιάζει να κατευθύνει το άτομο σε μια εποχή επιτακτικής προσομοίωσης, μεταφέροντας στον κυβερνοχώρο μεγάλο μέρος των ψυχοκοινωνικών και επικοινωνιακών διεργασιών του φυσικού περιβάλλοντος.⁵

---

5. Έρευνα του Pew Research Center (2023) επισημαίνει ότι οι ενήλικες σήμερα στις ΗΠΑ αναφέρουν ότι χρησιμοποιούν το διαδίκτυο (95%), έχουν smartphone (90%) ή εγγράφονται στο Internet υψηλής ταχύτητας στο σπίτι (80%). Με το 90% των εφήβων να μοιράζεται τις φωτογραφίες του στα μέσα

Η απάντηση στο θεωρητικό ερώτημα που έθεσε η Sherry Turkle (2009:17) ‘για ποιον λόγο να επιλέγεις την προσομοίωση αν μπορείς να είσαι σε απευθείας σύνδεση με το φυσικό περιβάλλον (τη φυσική πραγματικότητα);’ φαίνεται να απηχεί τη γνωστή θεωρητική παραδοχή σύμφωνα με την οποία το άτομο μπορεί να χρησιμοποιεί την τεχνολογία με τρόπο που εκείνο επιλέγει και ορίζει. Ωστόσο, σε παλαιότερο άρθρο μας (Γαζή 2022) και σε συνέχεια του συλλογισμού της Turkle (2009) διερωτηθήκαμε τι άραγε γίνεται στις περιπτώσεις εκείνες που το άτομο και το περιβάλλον, φυσικό και ψηφιακό, εισέρχονται σε περιόδους κρίσεων. Τι γίνεται στις περιπτώσεις που οι κοινωνίες μετατρέπονται σε κοινωνίες ρίσκου; Τι γίνεται όταν, εν τέλει, μετατρέπομαστε σε κοινωνίες φόβου και μάλιστα σε κοινωνίες φόβου θανάτου και φόβου αφανισμού; Πώς ορίζεται η ατομική επιλογή, όταν η εκούσια χρήση της τεχνολογίας μετατρέπεται σε ακούσια ή επιβεβλημένη; Το ερώτημα ‘τι συμβαίνει όταν η χρήση της τεχνολογίας είναι επιβεβλημένη στο πλαίσιο “κρίσιμων συνθηκών”, όπως αυτές που διαμορφώθηκαν από την πανδημία COVID-19;’ (Γαζή 2020A) αποτελεί, στην πραγματικότητα, αναπλαισίωση στο ερώτημα της Turkle (2009: 17) ‘για ποιον λόγο να επιλέγεις την προσομοίωση, αν μπορείς να είσαι σε απευθείας σύνδεση με το φυσικό περιβάλλον’.

Η απάντηση στην παραπάνω ερώτηση φαίνεται, σήμερα, να προκύπτει αβίαστα: ‘διότι η απευθείας σύνδεση με το φυσικό περιβάλλον μπορεί να αναστέλλεται και η προσομοίωση καθίσταται επιβεβλημένη’ (Γαζή 2022: 97). Το πλαίσιο, άρα, της κοινωνικής ανθεκτικότητας φαίνεται να προκρίνεται σε περιόδους ρίσκου και, συνεπώς, η ανάγκη διαχείρισης της κρίσης και ενίσχυσης της ανθεκτικότητας απαντούν, εν μέρει, στο θεμελιώδες ερώτημα που θέτει η Turkle (2009). Ιδιαίτερη σημασία λαμβάνει όχι τόσο η ίδια η τεχνολογία ούτε η ατομική ή συλλογική χρήση της και τα ποιοτικά στοιχεία των επιδράσεων της, όσο η ακούσια ή

κοινωνικής δικτύωσης (Anderson & Jiang 2018, Grigutyte et al. 2018), γίνεται αντιληπτή η σημασία που λαμβάνει ο κυβερνοχώρος για την παρουσίαση και κατανόηση του εαυτού.

επιβεβλημένη χρήση των προσομοιωμένων περιβαλλόντων στις κοινωνίες ρίσκου. Η επιλογή, κατά την περίοδο της πανδημίας, των ψηφιακών έναντι των φυσικών χώρων, της ψηφιακής έναντι της φυσικής πραγματικότητας κυριάρχησε, πρωτίστως, εξαιτίας φόβου, αγωνίας, επιβολής, εξαιτίας της διαταρακτικής κατάστασης της υγειονομικής κρίσης.

Συνεχίζοντας τον συλλογισμό που ξεκινήσαμε, φαίνεται να εισερχόμαστε σε μια περίοδο κατά την οποία η πολυπλοκότητα της φυσικής πραγματικότητας και αλληλεπίδρασης συρρικνώνεται ακόμη, ενώ φαίνεται να γιγαντώνεται η επικοινωνία μέσω της οπτικοακουστικής εμπειρίας των ψηφιακών περιβαλλόντων. Από τα ακουστικοκεντρικά και οπτικοκεντρικά Μέσα του 20ού αιώνα φαίνεται να εισερχόμαστε στον κατεξοχήν οπτικοκεντρικό Κυβερνοχώρο του 21ου. Έχουμε άραγε αναρωτηθεί σε πόσα 'κλικ' προσομοιώνεται η καθημερινή φυσική μας εμπειρία;

Ο κυβερνοχώρος καθίσταται πλέον και αδιαμφισβήτητα αντιληπτός ως ένας οπτικοακουστικός χώρος κοινωνικής δράσης. Η πανδημία λειτουργεί ως επιταχυντής της μετατόπισής μας στην εποχή των οπτικοακουστικών και πολυμεσικών χώρων, οι οποίοι αποτελούνται από εικόνα, κείμενο και ήχο και μας εισάγουν σε μια νέα πραγματικότητα υπερ-ορατότητας του εαυτού, σε μια πραγματικότητα υπερ-πολλαπλότητας της ταυτότητας (Γαζή 2022). Συνεπώς, το νόημα που αποδίδεται στην τεχνολογία δεν μπορεί να είναι σταθερό και καθολικό, αλλά αποτέλεσμα εννοιών που κατασκευάζονται στους καθημερινούς ψηφιακούς χώρους όπου 'κατοικούμε'. Ο 21ος αιώνας έτσι ορίζει, όχι απλά τη διερεύνηση της 'μεσοποιητικής' διαδικασίας των Μέσων του προηγούμενου αιώνα, αλλά, ακόμη πιο πέρα, τη διεισδυτικότερη εμπάθυνση στον ρόλο του πλαισίου για την ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς και υποκειμενικότητας για το νόημα.

Κατά την περίοδο της υγειονομικής κρίσης και της πανδημίας COVID-19, παρατηρούμε μια εξιδανίκευση του ατομικού με πρόσημα τη συλλογικότητα. Η ατομική δράση και απομόνωση αποτέλεσαν το πρόκριμα της συλλογικής ευθύνης. Η συνεχής επίκληση της συλλογικότητας, μέσω της ατομικής δράσης, στην πραγματικότητα αποτέλεσε ένα διπλό κοινωνικό μήνυμα, έναν

διπλό δεσμό,⁶ καθώς η πανδημία συνετέλεσε σε μια αδιαμφισβήτητη ρωγμή στην τελετουργία, την κουλτούρα και, εν τέλει, τη συλλογικότητα. Οι απαγορεύσεις συμμετοχής σε τελετουργίες πίστης, εθίμων ή ψυχαγωγίας (π.χ. θρησκευτικές τελετές, πανηγύρια, κ.ά.) αποτέλεσαν παραδείγματα απουσίας ‘παρηγορητικών’ συλλογικοτήτων, σημαντικών για την κατασκευή νοήματος ή και, ακόμη πιο πέρα, σημαντικών για την κοινωνική ανθεκτικότητα.⁷

Τα μέσα επικοινωνίας, αλλά κυρίως ο κυβερνοχώρος, ευνοούν και, κατά την περίοδο της πανδημίας, ενισχύουν υπερθετικά την ατομικότητα.⁸ Η ψηφιακή πραγματικότητα, ο πολιτισμός παραγωγής και κατανάλωσης δεδομένων οδήγησαν στη μετάβαση από τη συλλογικότητα, την αίσθηση της κοινότητας, την αίσθηση της ενότητας της φυσικής πραγματικότητας στο νόημα που κατασκευάζεται ατομικά εντός των ψηφιακών χώρων. Η μεταπανδημική καθημερινή ζωή του 21ου αιώνα καθίσταται προβληματική χωρίς ένα είδος απαντήσεων, χωρίς φετιχοποίηση της οθόνης, χωρίς ερμηνεία μέσα από την οθόνη. Το ερώτημα που,

---

6. Ο όρος ανήκει στον Bateson (1978, 2017) και χρησιμοποιήθηκε ως παράγοντας ερμηνείας της σχιζοφρένειας. Εδώ, ωστόσο, χρησιμοποιείται, προκειμένου να υπογραμμιστεί η ασυνέχεια στην επικοινωνία που παραπέμπει σε αυτό που ο Bateson και οι συνεργάτες του ανέφεραν ως ‘ό,τι και αν κάνεις θα είσαι ένοχος’. ‘*Η ικανότητα κάθε ατόμου να διακρίνει τους διάφορους λογικούς τύπους καταρρέει μόλις εμπλακεί σε μια κατάσταση διπλού δεσμού*’ (2017). Πρόκειται, συνεπώς, για επικοινωνιακές τεχνικές που προκαλούν εσωτερική σύγκρουση.

7. Αναφέρει σχετικά στο βιβλίο του ο, κατά την περίοδο της πανδημίας, Αναπληρωτής Υπουργός Υγείας Β. Κοντοζαμάνης (2023): ‘[...] η ψυχαγωγία δεν θα ήταν όπως παλιά: με υπαίθρια θέατρα, νεανικές συναυλίες και άλλα καλλιτεχνικά δρώμενα. Μας έλειπαν και μου έλειπαν, ήταν αλήθεια. Και ακόμη περισσότερο στους νέους’.

8. Ενδιαφέροντα παραδείγματα αποτελούν οι ψηφιακές πλατφόρμες γνωριμιών, η δομή των οποίων είναι τέτοια που φαίνεται να προάγουν την αυτο-παρουσίαση στην οθόνη, τη διαχείριση εντυπώσεων, είτε πρόκειται για μια πιο αυθεντική είτε για μια απατηλή εκδοχή αυτο-παρουσίασης (Ranzini & Lutz 2017), στην οποία μάλιστα απατηλή εκδοχή οι χρήστες φαίνεται να έχουν συνειδητή ανοχή ή και προτίμηση (Appel et al. 2023).

τελικά, ανακύπτει είναι το εξής: πώς κατασκευάζεται το νόημα στους νέους αυτούς χώρους της κυβερνοεμπειρίας μας; Πώς κατασκευάζεται η ταυτότητα, όταν χάνεται η σημασία των κοινών συμβολικών συστημάτων έκφρασης του τρόπου ζωής και της συλλογικής εργασίας;

Πληροφορία και μήνυμα: Μια επιστημολογική θεώρηση

Αναφέρθηκε προηγουμένως ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1950 μια νέα τάση αναζητά να επαναφέρει τον 'νου' στις ανθρωπιστικές επιστήμες, μετά τη μακρά περίοδο του συμπεριφορισμού. Πρόκειται για την εποχή της επανάστασης της Γνωστικής Επιστήμης. Στην ιστορία, ωστόσο, των επιστημών του 21ου αιώνα, το ερώτημα που θα πρέπει να απαντηθεί αφορά τα αίτια της εκ νέου θετικοποίησης των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών μέσω της τεχνολογικής εξέλιξης.

Συνεχίζοντας την επιστημολογική αναδρομή που ξεκινήσαμε στην πρώτη ενότητα του παρόντος άρθρου, δεν γίνεται να μη σταθούμε στον σημαντικό ρόλο που έλαβε η θεωρία της κυβερνητικής, καθώς αποτέλεσε την αρχική μήτρα πολλών τομέων στοχασμού και έδωσε έμφαση στις επιστήμες της πληροφορίας. Πρόκειται για τη θεωρία της ρύθμισης ενός συστήματος και της επικοινωνίας. Η έννοια του συστήματος παραπέμπει σε ένα δίκτυο στενά συνδεδεμένων μεταξύ τους στοιχείων, όπου κάθε μεταβολή σε μια σχέση επηρεάζει και όλες τις άλλες (Χρηστάκης 2010). Το βιβλίο του Wiener, *Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and Machine*, που εκδίδεται το 1948, ορίζει την κυβερνητική ως τη διασφάλιση της σταθερότητας και αποτελεσματικότητας ενός συστήματος μέσω της ρύθμισης των σχέσεων που συνδέουν την πληροφορία με τις πράξεις τις οποίες το σύστημα ενεργοποιεί συναρτήσει αυτών των πληροφοριών.

Η κυβερνητική επηρεάζει, όπως αναφέρθηκε, τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες εν γένει, κυρίως μέσω της ανάγκης δημιουργίας μιας νέας θεωρίας που θα αντιπαρατεθεί στον θετικι-

σμό της συστημικής. Σε αυτό το πλαίσιο, στις αρχές της δεκαετίας του 1950 εμφανίζεται η λεγόμενη Σχολή του Palo Alto. Οι εκπρόσωποι της Σχολής επιχειρούν μια προσπάθεια μελέτης της ανθρώπινης επικοινωνίας 'παρακάμπτοντας την "τηλεγραφική" οπτική και την ιδέα ότι η μόνη επικοινωνία που μπορεί να μας ενδιαφέρει είναι η λεκτική, εκούσια και συνειδητή' (Χρηστάκης 2010: 84). Εισάγουν τη μελέτη της μη λεκτικής επικοινωνίας, των κοινωνικο-συμβολικών χρήσεων του χώρου, του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος και της σημασίας των επικοινωνιακών κωδίκων (με την έννοια, κανόνων και τελετουργικών) και, γενικά, θεωρούν ότι η επικοινωνία, όπως και η κοινωνία, είναι ένα πολυεπίπεδο, ενιαίο όλον, στο οποίο κάθε άτομο συμμετέχει, παίζοντας τη δική του παράσταση, χωρίς να είναι η αρχή και το τέλος της (Χρηστάκης 2010). Στη συγκεκριμένη θεώρηση, καθώς και στη μετέπειτα θεώρηση της συμβολικής αλληλόδρασης, δίδεται έμφαση σε μια παιγνιώδη εκδοχή του νου που, ωστόσο, δεν μοιάζει ακόμη να προκαλεί κάποιο ηθικό ή αντι-διανοητικό πανικό στους κόλπους των συμπεριφοριστών.

Στα τέλη, ωστόσο, της δεκαετίας του 1950, όπως ήδη αναφέρθηκε, η ιδέα ότι τα κοινωνικά φαινόμενα δεν δημιουργούνται απλά μέσω της κοινωνικής αλληλόδρασης, αλλά βρίσκονται σε κατάσταση διαρκούς ελέγχου (κονστρουκτιβισμός), φαίνεται να κυριαρχεί. Τι θεωρούσε, ωστόσο, νόημα η ιδέα του κονστρουκτιβισμού; Στο πλαίσιο της επανάστασης της Γνωστικής Επιστήμης, επιχειρήθηκε μια ολοκληρωτική προσπάθεια εδραίωσης του νοήματος [meaning], και όχι των ερεθισμάτων, των αντιδράσεων και της άμεσα παρατηρήσιμης συμπεριφοράς, ως κεντρικής έννοιας της ψυχολογίας. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 η νέα ψυχολογία επιχείρησε να περιγράψει με έγκυρο τρόπο το νόημα που δημιουργούν τα άτομα μέσα από τις επαφές τους και τον κόσμο.

Πώς, λοιπόν, ο 21ος αιώνας επιστρέφει ξανά στον θετικισμό του συμπεριφορισμού; Γιατί το επιστημονικό επιχείρημα απορρίπτει το ανθρωποκεντρικό κεκτημένο και επικεντρώνεται στη μίμηση του διανοητισμού και, εν τέλει, στη μίμηση του ανθρωπίνου; Η απάντηση πρέπει να αναζητηθεί στη συνθήκη της μετατόπισης από τη δημιουργία νοήματος στην επεξεργασία της

πληροφορίας. Αν σκεφτούμε τον τρόπο που λειτουργεί μια μηχανή αναζήτησης, διαπιστώνουμε ότι τον ιθύνοντα νου της μηχανής αποτελεί ο μηχανισμός της αράχνης. Η αράχνη, το ακριβό εργαλείο της μηχανής αναζήτησης, στόχο έχει τη συλλογή της πληροφορίας από τον παγκόσμιο ιστό. Εν συνεχεία, η πληροφορία κατηγοριοποιείται σε βάσεις δεδομένων και η μηχανή αναζήτησης ανακτά την πληροφορία, βάσει προκαθορισμένων μηχανικών τρόπων σκέψης (αλγορίθμων), στην οθόνη μας. Εν ολίγοις, μεταφέρουμε στη μηχανή μέρος (ή μήπως όλο;) των νοητικών μας λειτουργιών. Σύμφωνα με την κλασική θεωρία των πληροφοριών, το μήνυμα μετατρέπεται σε πληροφορία όταν μειώνονται οι εναλλακτικές του. Άρα, κατά τη διαδικασία ταξινόμησης της πληροφορίας (κειμένου ή εικόνας), το νόημα πρέπει να 'απομειώνεται', να 'απισχναίνεται', να 'αφαιρείται', προκειμένου να κατηγοριοποιηθεί και να ανακτηθεί ως πληροφορία.

Η επεξεργασία πληροφοριών δεν είναι σε θέση να αντιμετωπίσει κάτι άλλο πλην ορισμένων, καλά προσδιορισμένων και εν μέρει αυθαίρετων καταχωρήσεων, οι οποίες μπορούν να ενταχθούν σε συγκεκριμένες σχέσεις που ελέγχονται αυστηρά από ένα πρόγραμμα στοιχειωδών λειτουργιών. Καθίσταται σαφές ότι σε ένα τέτοιο σύστημα κατηγοριοποίησης και ανάκτησης, η μεταφορά, πολυσημία, αοριστία ή αλληλουχία δεν έχουν θέση. Πρόκειται για ένα σύστημα προσομοίωσης που απαιτεί προγραμματισμό του νοήματος, μετατροπή του σε πληροφορία και δεδομένα. Προϋποθέτει απομείωση του νοήματος, προκειμένου αυτό να 'ενταχθεί' στη λογική της ψηφιακής πλατφόρμας.

Η 4η βιομηχανική επανάσταση του 21ου αιώνα, ωστόσο, προχωρεί ακόμη πιο πέρα: όχι μόνο στην ανάκτηση, αλλά και στην παραγωγή δεδομένων από το ίδιο το άτομο. Τα συστήματα μετατρέπονται σε ψηφιακά δίκτυα και τα δίκτυα σε σύνολα σχέσεων. Τα ψηφιακά κοινωνικά δίκτυα και οι πλατφόρμες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης παράγουν κοινωνικές αλληλεπιδράσεις που έχουν πια μετατραπεί σε ψηφιακές συνδέσεις.

Η υιοθέτηση της τεχνολογικής προσομοίωσης από τις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες αλλά, κατά την περίοδο της υγειονομικής κρίσης και της πανδημίας COVID-19, και από

το σύνολο σχεδόν του ίδιου μας του εαυτού μάς δίνει την απάντηση στο ερώτημα για το πώς επανήλθαμε στην εποχή του αντικειμενισμού. Επαναθέτουμε, συνεπώς, το αρχικό μας ερώτημα: Υπάρχει ανθρώπινη φύση αποκομμένη από την κουλτούρα; Ποιο άραγε είναι το κοινωνιο-πολιτισμικό πεπρωμένο του ατόμου στο κατώφλι της τεχνητής νοημοσύνης;

Ψηφιακά δεδομένα και τεχνητή νοημοσύνη: Από το νόημα στα δεδομένα

Το διαδίκτυο και, κυρίως, τα ψηφιακά κοινωνικά δίκτυα (π.χ. μέσα κοινωνικής δικτύωσης) και οι πλατφόρμες μετατρέπουν την ανθρώπινη δραστηριότητα σε ψηφιακά δεδομένα,⁹ και, ως εκ τούτου, σε διακριτό και επεξεργάσιμο στοιχείο. Η ψηφιοποίηση της ατομικής και κοινωνικής δραστηριότητας παράγει ψηφιακά ίχνη που μετατρέπονται σε δεδομένα, τα οποία χρησιμοποιούνται από ιδιωτικούς και δημόσιους οργανισμούς για οικονομικούς, πολιτικούς και εμπορικούς σκοπούς, για επιτήρηση, για έρευνα και για εξέλιξη της τεχνολογίας της τεχνητής νοημοσύνης (Γαζή κ.ά. 2021).

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες, και καθώς αναπτύσσεται η κοινωνία των δεδομένων και των αλγορίθμων, διατίθεται στους ερευνητές πλούτος ψηφιακών δεδομένων. Με τον όρο 'δεδομένα μεγάλου όγκου' αναφερόμαστε σε περίπλοκα σύνολα δεδομένων καθώς και σε μη παραδοσιακές πηγές συλλογής τους (Dawson 2020). Τα δεδομένα αυτά παράγονται από εμάς και, εν συνεχεία, χρησιμοποιούνται για την τροφοδότηση και ανάπτυξη της τεχνητής νοημοσύνης. Αυτό το οποίο παρατηρείται, μέσω της χρήσης των δεδομένων για την τεχνητή νοημοσύνη, είναι ο επαναπροσδιορι-

9. Παραδοσιακές τελετουργικές πράξεις, όπως για παράδειγμα το πένθος, μεταφέρονται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Mourning 2.0) (Walter et al. 2012) και μετατρέπονται σε δεδομένα. Τα συναισθήματα, η παρηγοριά μετατρέπονται σε ψηφιακά δεδομένα και ως εκ τούτου σε επεξεργάσιμο στοιχείο μέσω ψηφιακών κοινοτήτων, όπως οι *grievingthemoon*, *thegrievingmoms*, *grievingmomsforevergroup* του Instagram.

σμός του ανθρώπου, αλλά και του ανθρώπινου νου. Ο θετικισμός του 21ου αιώνα επιτάσσει να επιτρέψουμε στα δεδομένα να μιλήσουν για εμάς, να μας οπτικοποιήσουν, να μας κωδικοποιήσουν, να μας κατηγοριοποιήσουν. Όποιος αναφέρεται σήμερα σε δεδομένα κατέχει την εξουσία να ορίζει και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον εαυτό μας, τη θέση μας στην κοινωνία και παράλληλα να επηρεάζει/αλλάζει την κοινή γνώμη (Γαζή 2020β). Τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται για να μας κατηγοριοποιήσουν μιλούν εκ μέρους μας.

Τα άτομα παράγουν δεδομένα, τα οποία διαχειρίζονται και χειρίζονται ερευνητές, ενώ ερμηνεύουν κοινωνικοί επιστήμονες. Για παράδειγμα, στην πλατφόρμα του Facebook, και κάνοντας χρήση του αρχείου ‘downloading data for Facebook’, μπορούμε να λάβουμε ένα συνολικότερο αρχείο που περιλαμβάνει τις δημοσιεύσεις που κοινοποιήσαμε, τις δημοσιεύσεις που κρύψαμε από το χρονολόγιό μας, τις δημοσκοπήσεις που φτιάξαμε, τα video και τις φωτογραφίες μας στην πλατφόρμα, τα σχόλια μας σε δημοσιεύσεις άλλων, τις αντιδράσεις (μου αρέσει) σε δικές μας και άλλων δημοσιεύσεις, τους φίλους και τα stories μας, τα άτομα που ακολουθούμε, τα μηνύματα που στέλνουμε, τις ομάδες στις οποίες είμαστε μέλη, τις εκδηλώσεις στις οποίες έχουμε συμμετάσχει, τις πληροφορίες του προφίλ μας, τις σελίδες μας το ιστορικό των πληρωμών μας, τις τοποθεσίες στις οποίες έχουμε βρεθεί, τον κάδο απορριμμάτων μας, τις διαφημίσεις και τους διαφημιζόμενους που έχουν λάβει από εμάς πληροφορίες, το ιστορικό όλων των κινήσεων μας. Την κατατετημημένη εικόνα μας, τον κατακερματισμένο εαυτό μας στην πλατφόρμα (Γαζή 2022).

Ο εαυτός και η ταυτότητα συστήνονται μέσω της ορατότητας των δεδομένων, μέσω των αλγορίθμων. Η γνώση που σχηματοποιεί τόσο τον κόσμο όσο και τον εαυτό στον κυβερνοχώρο διαμορφώνεται από αλγοριθμικά δεδομένα. Η αναγνώριση του εαυτού επιτυγχάνεται μέσω των δεδομένων μας. Τα ψηφιακά υποκατάστατά μας αποτελούν ακούσιες και άρατες πτυχές της καθημερινής ζωής μας, με τα προσωπικά δεδομένα μας να καταγράφονται συνεχώς κατά τις αναζητήσεις μας στο διαδίκτυο και κατά τις ψηφιακές συζητήσεις μας (Harley, Morgan & Frith 2020). Κά-

που πολύ μακριά από εμάς, κατηγοριοποιούμαστε με βάση το φύλο, την εθνικότητα, την κοινωνική μας τάξη, την ηλικία, το εκπαιδευτικό μας υπόβαθρο, ως προς την μητρότητα ή την πατρότητα, ίσως, ακόμη, και από τον αριθμό των παιδιών μας (Lippold 2017).

Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος, μέσω και της κυβερνητικής, από τον νου και τα νοήματα στους υπολογιστές και την πληροφορία έχουν ήδη, από τις αρχές του 1950, θεωρηθεί πρότυπο λειτουργίας του νου, και στη θέση της έννοιας του νοήματος εμφανίστηκε η έννοια της υπολογισιμότητας. Σήμερα, ωστόσο, στην εποχή της τεχνητής νοημοσύνης και την ταχύτατη εξέλιξή της μετά την περίοδο της πανδημίας, οι γνωστικές λειτουργίες μοιάζουν να εξομοιώνονται σχεδόν καθολικά με τα προγράμματα που μπορούν να λειτουργήσουν σε κάποιο υπολογιστικό μηχάνημα. Ενδιαφέρον δε αποτελεί και η σημασία που δίνεται πλέον, ιδιαιτέρως στην εκπαίδευση, όχι στην ανάπτυξη των γνωστικών λειτουργιών των μαθητών/τριών, αλλά στην ανάπτυξη των 'δεξιότητων' τους. Καθίσταται σαφές ότι η δεξιότητα είναι μια γνωστική λειτουργία 'απομειωμένη', 'αδυνατισμένη', 'αποστεωμένη' από την ανάγκη κατανόησης του νοήματος και του πλαισίου, και επικεντρωμένη στη διαχείριση της πληροφορίας. Έρευνα του Pew Research Center (2022) αναφέρει ότι σχεδόν κάθε αμερικανός έφηβος χρησιμοποιεί καθημερινά το διαδίκτυο και τα έξυπνα τηλέφωνα, ενώ ανάλογα ερευνητικά αποτελέσματα καταδεικνύουν ότι οι έφηβοι αναπτύσσονται περισσότερο σε διαδικτυακές ρυθμίσεις και 'δεξιότητες' παρά στην απαραίτητη, για την ψυχοκοινωνική τους ανάπτυξη, γνώση που οφείλει να λαμβάνει κανείς στην εκτός διαδικτύου πραγματικότητα (Gamez-Guadix et al. 2016, Van Duijvenvoorde et al. 2016, Yuen 2013).

Αν θεωρήσουμε, όπως ήδη συμβαίνει στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες, αυτούς τους αλγόριθμους ως έναν προσομοιωμένο νου, τότε ήδη έχουμε περάσει στην κρίσιμη εκείνη παραδοχή ότι ο πραγματικός νους και οι διεργασίες του ερμηνεύονται με τον ίδιο και αυτό τρόπο. Τούτο εξάλλου δεν θα υποστήριζε και η θεωρία του συμπεριφορισμού σήμερα;

Το προηγμένο σύστημα, GPT-3.5 της OpenAI, φαίνεται να προκαλεί επανάσταση στη βιομηχανία της επικοινωνίας, καθώς,

μέσω της αυτόματης γλωσσικής παραγωγής, το σύστημα είναι σε θέση να δημιουργήσει ποιοτικό περιεχόμενο, όπως άρθρα, δοκίμια, κείμενα, ποιήματα, πεζογραφήματα και να συνομιλήσει με τον άνθρωπο. Η επιτυχία της προσπάθειας να ‘καταλάβουμε’ τη μνήμη ή την απόκτηση εννοιών εξισώνεται σήμερα με τη δυνατότητα ρεαλιστικής εξομοίωσης, μέσω ενός υπολογιστικού προγράμματος, της ανθρώπινης δυνατότητας εννοιολογικής σύλληψης ή απομνημόνευσης. Πρόκειται για μια νέα απλοποίηση που οδηγεί το άτομο από το νόημα στα δεδομένα.

Καθώς τα σταθερά σημεία αναφοράς της κουλτούρας σβήνονται ή μεταβάλλονται, ο άνθρωπος οδεύει ολοταχώς προς μια μοναχική περιπλάνηση, όπου το νόημα απομειώνεται και εξατμίζεται (ή, στην καλύτερη περίπτωση, αναζητείται), ενώ οι σημαντικές αποφάσεις λαμβάνονται από παγκοσμιοποιημένες πλατφόρμες τεχνητής νοημοσύνης. Πρόκειται, δηλαδή, για εξομοίωση του ανθρώπινου νου με τα δεδομένα.

Μετα-πανδημικός θετικισμός και τεχνητή νοημοσύνη: Η νέα εποχή του αντιδιανοητισμού

Στο περιβάλλον που περιγράψαμε το άτομο μοιάζει να μετατρέπεται σε μια τεράστια οθόνη αυτο-θέασης, σε μια τεράστια οθόνη προβολής που εκτίθεται στην ψηφιακή αρένα, κινδυνεύοντας να καταστεί άνευ νοήματος. Είναι, άραγε, αυτό το κοινωνιο-πολιτισμικό πεπρωμένο του ατόμου στο κατώφλι της τεχνητής νοημοσύνης; Είναι η ανθρώπινη φύση αποκομμένη από την κουλτούρα, από κάθε ομαδική αφοσίωση και κάθε ομαδικό δεσμό, καθώς και από την ανάγκη να ανήκουμε και να εντασσόμαστε σε ομάδες ώστε να ξεχωρίζουμε ως άτομα; Χάνει το άτομο οριστικά την αναγνώριση του εαυτού του μέσω της συλλογικότητας, μέσω δηλαδή της τοποθέτησής του σε ομάδες αναφοράς με τις οποίες συγχρίνεται και ταυτίζεται;

Η απάντηση είναι θετική και αντιστρόφως ανάλογη με την εξέλιξη της τεχνολογίας των δεδομένων, με την εξέλιξη της τεχνητής νοημοσύνης. Η αναγωγή του νοήματος και της κουλτού-

ρας σε πληροφορία και δεδομένα μάς απαλλάσσει από την προσπάθεια να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ερμηνεύουν τον κόσμο τους, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύουμε εμείς τις δικές τους ερμηνείες, οδηγώντας σε μια νέα εποχή αντι-διανοητισμού. Το περιεχόμενο της πληροφορίας καθίσταται δίχως νόημα, καθώς επιχειρείται μια ολοκληρωτική επίθεση στις νοητικές καταστάσεις. Η τεχνητή νοημοσύνη και η κοινωνία της πληροφορίας θέτουν ισχυρές βάσεις για ένα είδος δυσφορίας και κρίσης των ταυτοποιητικών διεργασιών που δυσχεραίνει, κυρίως για τους νέους, τη συγκρότηση της ταυτότητας.

Φαίνεται ότι η έμφαση που δίνεται στην εικόνα και το κείμενο πολλαπλασιάζεται στη μετα-πανδημική εποχή. Βρισκόμαστε στον πυρήνα του οπτικοκεντρικού πολιτισμού, στον πυρήνα του θετικιστικού ιδεώδους και, στο πλαίσιο αυτό, απαιτείται από την ύπαρξη να είναι σαφής, ευκρινής, εντατικοποιημένη, τηρώντας πιστά τους κανόνες και τα όρια που θέτει η προσομοιωμένη πραγματικότητα. Η φυσική εγγύτητα παραμερίζεται και ενίοτε ποινικοποιείται, όπως ακριβώς συνέβη κατά την περίοδο της πανδημίας. Η παρουσία των βιολογικών σωμάτων είναι άμεσα συνδεδεμένη, όχι με τη ζωή, τη γέννηση και την απόλαυση, αλλά με τον θάνατο. Το άτομο, συνεπώς, αναζητά την επικοινωνία, την ‘εγγύτητα’, τη συμμετοχή, την επαφή, την αθανασία μέσω ψηφιακών περιβαλλόντων, μέσω της ψηφιακής πραγματικότητας του κυβερνοχώρου, μέσω μιας προσομοιωμένης εμπειρίας.¹⁰

Όπως αναφέρει η Turkle (2009), η εμπύθιση στην προσομοίωση μάς καθιστά ευάλωτους. Δημιουργείται μια νέα γενιά ανθρωπων, μια νέα γενιά επιστημόνων, εξ ολοκλήρου πολιτών του κυβερνοχώρου. Μια γενιά ‘μεθυσμένη από τον κώδικα’ (2009: 7). Μοιάζει, ωστόσο, όπως επισημαίνει η Turkle, να υπάρχει ένα διαρκές άγχος ότι στην προσομοίωση κάτι σημαντικό διαφεύγει

10. Η όποια κριτική δεισμού που προέρχεται από τη νεωτερικότητα δεν επαρκεί σήμερα για να κατανοήσει και να περιγράψει αυτήν τη συνθήκη του διαρκούς γίγνεσθαι: της κατάστασης κατά την οποία υπάρχουμε πέραν του κοινωνικού και πέραν του ανθρώπινου, ως κυβερνο-υποκείμενα και κυβερνο-οργανισμοί.

(2009: 7). Όσο προσομοιώνόμαστε, όσο απομακρυνόμαστε από το τελετουργικό, όσο η οθόνη επιζητεί να κατασκευάζει το νόημα, όσο τα δεδομένα συγκροτούν την ταυτότητα, τόσο ο μεταθετικισμός κυριαρχεί, τόσο ο εαυτός παραγεμίζεται με δεδομένα. Όσο απομακρυνόμαστε από τον 'νου', τόσο το νόημα μεταφέρεται στον αντίποδα της τεχνητής νοημοσύνης.

Στο ερώτημα, λοιπόν, πώς θα αντιμετωπίσουμε τη σύγκριση μεταξύ ένσάρκου ανθρώπου και των μηχανημάτων που κατασκευάστηκαν για να τον προσομοιώσουν, φαίνεται σαν η απάντηση να πρέπει να αναζητηθεί στο προ-θετικιστικό μας παρελθόν: Μέσω της αναζήτησης της φύσης του νοήματος και του ρόλου της κουλτούρας και του πολιτισμού στη δημιουργία του. Μέσω της αναζήτησης του ρόλου που αυτή η δημιουργία του νοήματος έχει στην ανθρώπινη πραγματικότητα.

Έναντι μιας επιστήμης και μιας κοινωνίας της πληροφορίας που ιδανικό της είναι η απλοποίηση, η εξήγηση και η πρόβλεψη, ο (κοινωνικός ή μη) επιστήμονας οφείλει να έχει στον νου του αυτό που ο Χρηστάκης (2017) αποκαλεί επιστημολογική 'στράτευση', εννοώντας την επιστροφή στην ίδια την κοινωνία, με έμφαση στις φυσικές αισθήσεις, σχέψεις και συμπεριφορές των προσώπων. Ο επιστήμονας σήμερα οφείλει να εστιάσει στο πλαίσιο της τεχνητής νοημοσύνης ως σημαντικής παραμέτρου της έρευνας της ψηφιακής τεχνολογίας. Οφείλει να εστιάσει σε ό,τι είναι ανθρώπινο, μετα-ανθρώπινο και σε ό,τι διαμορφώνει την ψηφιακή συμπεριφορά και τις επιπτώσεις της στην εκτός κυβερνοχώρου ζωή, καθώς το έως τώρα φλερτ με την τεχνολογία είναι δυνατόν σύντομα να μετατραπεί ακόμη και σε 'βίαιη' διείσδυση στις νέες πολιτικές συνύπαρξης του φυσικού με το ψηφιακό (Γαζή 2020α).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Anderson, M. & J. Jiang (2018). 'Teens, Social Media & Technology 2018', Pew Research Center, <https://www.pewresearch.org/internet/2018/05/31/teens-social-media-technology-2018/>.
- Appel, M., F. Hutmacher, T. Politt & J.P. Stein (2023). 'Swipe Right? Using Beauty Filters in Male Tinder Profiles Reduces Women's

- Evaluations of Trustworthiness but Increases Physical Attractiveness and Dating Intention', *Computers in Human Behavior*, 148, 107871.
- Bateson, G. (2017 [1972]). *Βήματα για μια Οικολογία του Νον*. Αθήνα: University Studios.
- Bateson, G., S. Jackson, Th., Litz et al. (1978). *Σχιζοφρένεια και Οικογένεια*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Boas, F. (1930). 'Anthropology', *Encyclopedia of the Social Sciences*. 2: 73-110.
- Bruner, J. (1997). *Πράξεις Νοήματος*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Clynes, M. & Kline, N.S. (1960). Cyborgs and Space. *Astronautics*. Σεπ., 26-7: 74-5.
- Dawson, C. (2022 [2020]). *Το Α και το Ω των Ψηφιακών Μεθόδων Έρευνας*. Επιμ. Α. Γαζή και Α. Γαρδικιώτης, Αθήνα: Πεδίο.
- Γαζή, Α. (2020α). 'Εισαγωγή' στο D. Harley, J. Morgan & H. Frith (2018). *Η Κυβερνοψυχολογία ως Καθημερινή Ψηφιακή Εμπειρία*. Μτφρ. Δ. Αρβανίτης, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Γαζή, Α. (2020β). 'Διάυλοι Επιρροής Γνώμης, Μέσα και Τεχνολογία' στο Π. Ιωαννίδης & Η. Τσαουσάκης (επιμ.). *Οι Πρώτες Εκλογές μετά το Μνημόνιο. Η Ακτινογραφία της Ψήφου*. Αθήνα: Παπαζήσης
- Γαζή, Α. (2022). 'Η Πανδημία της Εικόνας και η Προσομοίωση της Ατομικής Εμπειρίας' στο Γ. Αραμπατζής & Κ. Θεολόγου (επιμ.). *Το Οπτικοακουστικό στην Εποχή της Πανδημίας*. Αθήνα: Ελληνοεκδοτική.
- Γαζή, Α., Χ. Γεωργίου, Ν. Νικολάου, Ε. Σταυράκης & Α. Fernandez (2024). 'Κοινωνική Ανθεκτικότητα και ψηφιακά δεδομένα σε Ελλάδα και Κύπρο: Η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης για τη χαρτογράφηση της εξάπλωσης της πανδημίας COVID-19' στο Γ. Πλειός, Α. Σκαμνάκης & Σ. Θεοχαρίδης (επιμ.). *Η επικοινωνιακή κατασκευή μιας πανδημίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.
- Haraway, D. (1991). *Simians, Cyborgs, and Women*. London: Free Association Books
- Harley, D., J. Morgan & H. Frith (2020 [2018]). *Η κυβερνοψυχολογία ως καθημερινή ψηφιακή εμπειρία*. Επιμ. Α. Γαζή, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Hogg, A.M. & G. Vaughan (2010). *Κοινωνική Ψυχολογία*. Αθήνα: Gutenberg.

- Gómez-Guadix, M., G. Gini & E. Calvete (2016). 'Stability of Cyberbullying Victimization among Adolescents: Prevalence and Association with Bully-victim Status and Psychosocial Adjustment', *Computers in Human Behavior*, 53: 140-8.
- Gergen, J.K. (1982). *Toward Transformation in Social Knowledge*. New York: Springer.
- Grigutytė, N., S. Raižienė, V. Pakalniškienė & R. Povilaitis (2018). 'Lietuvos Vaikų Naudojimosi Internetu 2010 ir 2018 Metais Ypatumų Palyginimas' [The Comparison of Lithuanian Children Usage of the Internet from 2010 to 2018]. *Psichologija*, 58(0): 57-71.
- Κοντοζαμάνης, Β. (2023). *Επίκαιρη ερώτηση: Πανδημία. Διαχείριση της Covid 19 και κοινοβουλευτικός έλεγχος*. Αθήνα: Ελληνοεκδοτική.
- Lippold, C. H. (2017). *We Are Data. Algorithms and the Making of our Digital Selves*. New York: New York University Press.
- Maisonneuve, J. (2001). *Εισαγωγή στην Ψυχοκοινωνιολογία*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- ΜακΚουέλ (1997). *Εισαγωγή στη θεωρία της μαζικής επικοινωνίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw Hill.
- Microsoft. (2000). 'Microsoft Potential. (Inside Us All. There is a Code)', www.youtube.com.
- Ong, W. (1997 [1982]). *Προφορικότητα και εγγραματοσύνη*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- More in Common (2020). *Polarization and the Pandemic: How Covid 19 is Changing Us*, https://www.moreincommon.com/media/3iwb55aq/hidden-tribes_covid-19-polarization-and-the-pandemic-as-released-4-3-20.pdf.
- Pew Research Center (2023). 'Americans' Use of Mobile Technology and Home Broadband', <https://www.pewresearch.org/internet/2024/01/31/americans-use-of-mobile-technology-and-home-broadband/>.
- Pew Research Center (2022). 'Teens, Social Media and Technology 2022', <https://www.pewresearch.org/internet/2022/08/10/teens-social-media-and-technology-2022/2002/>.
- Ranzini, G. & C. Lutz (2017). 'Love at First Swipe? Explaining Tinder Self-Presentation and Motives', *Mobile Media & Communication*, 5(1): 80-101.

- Smith, P.B. & M.H. Bond (1998). *Social Psychology across Cultures*. London: Prentice Hall Europe. Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Turkle, S. (2009). *Simulation and its Discontents*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Van Duijvenvoorde, A.C., S. Peters, B.R. Braams & E.A. Crone (2016). 'What Motivates Adolescents?: Neural Responses to Rewards and their Influence on Adolescents' Risk Taking, Learning, and Cognitive Control', *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 70: 135-47.
- Walter, T., R. Hourizi, W. Moncur & S. Pitsillides (2012). 'Does the Internet Change how We Die and Mourn?: Overview and Analysis', *Omega-journal of Death and Dying*, 64(4), 275-302.
- Χρηστάκης, Ν. (2017). 'Επιστημονική αλήθεια και πειθώ'. *Ενημερωτικό Δελτίο ΕΛΨΕ*. 33.
- Χρηστάκης, Ν. (2010). *Το Πρόσωπο και οι Άλλοι*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Yuen, C.Y.M. (2013). 'Ethnicity, Level of Study, Gender, Religious Affiliation and Life Satisfaction of Adolescents from Diverse Cultures in Hong Kong', *Journal of Youth Studies*, 16(6): 776-91.

ABSTRACT

Angeliki Gazi

Post-pandemic positivism, big data and artificial intelligence: The self without meaning

The evolution of Western societies towards an increasing individualism seems to be accompanied by a downgrading or a loss of importance of most of the traditional patterns, such as certain rituals and institutional or ideological reference points. The recent health crisis, because of the Covid-19 pandemic, seems to be directing the individual to an era of urgent simulation by transferring to cyberspace much of the psychosocial and communicative processes of the physical environment. This article focuses on the search for meaning in the new

---

post-pandemic digital reality as well as the return of positivism, in the twenty-first century, to social and humanistic sciences as an outgrowth of the above. The questions that we try to approach, through the theoretical reasoning of this article, focus on the correlation of human nature with culture and collectivities in the in the era of the fourth industrial revolution. What is the socio-cultural destiny of the subject on the threshold of artificial intelligence? Why does the scientific argument reject the anthropocentric acquis and focuses on imitation, through simulation, intellectualism and, ultimately, imitation through simulation of the human?

Keywords: meaning, culture, ritual, self, positivism, artificial intelligence